

11.Фертікова Т.М. Дослідження динаміки добробуту населення України // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2010. – № 1 (3). Том 2. – С. 338-346.
Отримано 23.10.2012

УДК 693.54

С.І.ПЛОТНИЦЬКА, канд. екон. наук
Харківська національна академія міського господарства

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦИКЛІЧНОСТІ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ

Розглядаються теоретико-методологічні підходи до аналізу циклічності розвитку соціально-економічних систем. Особлива увага приділяється причинам формування депресивних територій.

Рассматриваются теоретико-методологические подходы к анализу цикличности развития социально-экономических систем. Особое внимание уделяется причинам формирования депрессивных территорий.

In the article the author analyzes theoretical and methodological approaches to the analysis of cyclicity of social and economic systems development. Special attention is paid to the reasons of the depressed territories forming.

Ключові слова: депресивні території, концепції регіонального розвитку, цикли економічного розвитку.

Основними викликами регіонального розвитку України на сучасному етапі є загострення проблеми політичної регіоналізації, існування бар'єрів міжрегіонального співробітництва та виникнення локалізованих ринків, високий рівень фрагментарності економічного простору, посилення процесів дивергенції регіонів за рівнем економічного розвитку та якістю життя населення, що й призвело до появи депресивних територій. Виникнення й існування депресивних територій сформувало системні диспропорції, що становить загрозу енергетичній, соціальній, продовольчій та фінансовій безпеці держави. Таким чином, розв'язання проблем депресивних територій має важливе загальнодержавне значення.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми доводить, що аналізу депресивних регіонів присвячені роботи як вітчизняних, так і зарубіжних вчених-економістів і географів. Зокрема, загальні проблеми розвитку депресивних територій досліджені в роботах Ф. Заставного, М.Долішнього, З. Герасимчук, Я.Шевчука [4-6, 13] та ін. Дослідженню сільських депресивних регіонів присвячені роботи І.Прокопи, М. Барановського [3, 11]. Значні напрацювання у вивченні теоретичних і практичних питань регіонального розвитку, визначенні механізмів формування депресивних територій, обґрунтуванні підходів

стимулювання розвитку останніх мають російські науковці І. Тургель, О. Гранберг, В. Лексин, О. Швецов, В. Клісторін та ін.

Але незважаючи на значну кількість публікацій, присвячених вивченню депресивних територій, питання аналізу механізмів появи та розвитку депресивних територій залишаються недостатньо дослідженими й узагальненими.

Метою статті є дослідження теоретико-методологічних аспектів циклічності розвитку територій.

Інтерес до розвитку країн та їх регіонів існує дуже давно, але зостається не менш актуальним, адже сьогодні зустрічається безліч прикладів регресивного розвитку територій. Проте тепер найчастіше причинами зниження статусу території стають не військово-політичні або природні катаклізми, а економічні причини. При цьому приклади стагнації окремих територій можна знайти в країнах з різними соціально-економічними системами, що знаходяться на різних стадіях розвитку.

Історичний досвід переконливо свідчить, що розвиток території неможливо представити у вигляді монотонно зростаючої функції. Він є складним переплетенням спадів, що циклічно змінюють один одного, і підйомів. При цьому в окремі моменти, дія деструктивних чинників може стати такою високою, що адаптаційних можливостей території стає недостатньо для їх подолання і призводить до виникнення депресивних явищ в окремій соціально-суспільній системі.

У економічних науках феномен циклічності спочатку досліджувався на макроекономічному рівні. Явище циклічності в розвитку економіки було вперше описане в середині XIX століття. Спочатку в теоріях економічних циклів, розроблених економістами класичної школи, кризи надвиробництва розглядалися як незакономірні відхилення від нормального стану економіки, що суперечать її природі. В роботах К. Маркса, навпаки, обґрунтовується об'єктивний характер криз в ринковій економіці. На межі XIX і XX ст. отримала поширення кредитно-грошова концепція циклу, згідно якої кризи – результат порушень рівноваги грошового попиту і пропозиції (Р. Дж. Хоутрі, І. Фішер). Цю ідею підтримали й інші представники неокласичної теорії. На початку XX ст. виникли перші теорії, які пояснюють циклічні коливання кон'юнктури властивий економічній системі нестійкістю. М.Д. Кондратьєв пов'язував матеріальну причину криз, що періодично виникають в системі, не лише з матеріальним зносом, зміною і розширеним відтворенням основного капіталу, але і з динамікою науково-технічного прогресу.

Теорія великих економічних циклів (довгих хвиль економічної кон'юнктури), вперше сформульована М.Д. Кондратьєвим, отримала в

70-і рр. XX ст. розвиток в теорії світогосподарських систем Ф. Броделя і І. Валлерстайна, що пояснює розвиток світової економіки ХХІ століття як становлення і динаміку економічних систем світового масштабу, що рухаються по території планети і змінюють один одного згідно із законами довгих хвиль економічної кон'юнктури [2, 7]. Дж. Форрестер і його учень Д. Медоуз розробили модель світової динаміки, на якій показали неминучість циклічного розвитку найбільшої соціально-економічної системи, – планетарної економіки, екології і народонаселення, природних ресурсів, виробництва продовольства, промислових продуктів [1].

Таким чином, на макроекономічному рівні економічний цикл трактується як сукупність погоджених коливань ряду найважливіших показників: зайнятості, обсягу продукції, рівня цін. Також економічним циклом називається і проміжок часу між двома однаковими станами економічної кон'юнктури, тому теорії економічних циклів називають ще теорією економічної кон'юнктури.

Схожість регіону і національної економіки визначає можливості застосування для регіону макроекономічних теорій (неокласичних, неокейнсіанських та ін.), особливо тих, які визначають основними елементами виробничі чинники, зайнятість, доходи. Теорії регіональної макроекономіки більше відповідають парадигмі "регіон як квазідержави". Таке застосування більш адекватне для однорідних (гомогенних) регіонів.

Мікроекономічні теорії доцільно використовувати тоді, коли представлення регіону як однорідного простору недостатньо і необхідно брати до уваги внутрішні відмінності (наприклад, поляризований регіон). Теорія і методологія мікроекономічного аналізу більше відповідають парадигмам "регіон як квазікорпорація" і "регіон як ринок". Еволюція теорії регіону відбиває підвищення ролі нематеріальних цілей і чинників економічного розвитку, можливості міждисциплінарних знань і переходу регіону на модель стійкого еколого-соціо-економічного розвитку.

В той же час в цілях дотримання принципу наукової об'єктивності слід зазначити, що концепцію циклічності і взаємообумовленості стадій розвитку соціально-економічних систем розділяють далеко не всі дослідники. Так, К. Поппер вводить в методологічний оборот два близьких за звучанням, але абсолютно різних за змістом поняття "історизм" і "історизм" [10]. Поняттям "історизм" він означає методологічні підходи, які дозволяють аналізувати цілісні феномени, що розвиваються згідно своїх внутрішніх закономірностей.

Дещо пізніше, в 70-і рр. XX ст., починається дослідження процесів циклічності стосовно різнорівневих просторових соціально-економічних

систем, що діють усередині території певної країни: регіонів, міст, агломерацій і т.д. Наприклад, теорія регіонального життєвого циклу пояснює його динаміку просторовою нерівномірністю дифузії інновацій (автор - Т. Хегерстанд). У рамках цієї теорії процес виробництва товарів розглядається як процес з декількома стадіями: поява нового продукту, зростання його виробництва, зрілість (насичення), скорочення. На стадії інновацій необхідні активні персональні контакти, тому розміщення йде у великих містах. На стадії зростання виробництво переміщується в периферійні регіони, але це створює ризик для невеликих міст, оскільки за стадією насичення починається зниження або припинення виробництва, поки не з'являться інші інновації у великих містах.

Значний вклад у розробку теорії економічної циклічності для пояснення процесів регіонального розвитку внесли російські науковці С.С. Артоболовський, Е.В.Іоффе та І.А. Трейвіш [2]. Вихідним постулатом їхнього дослідження є твердження: зміни у функціонуванні економіки та суспільства суттєво впливають на трансформацію територіальної структури та процеси регіонального розвитку. Залежність між циклічністю економіки та регіональним розвитком вони спочатку показали на прикладі Європи, а далі поширили її і на територію колишнього СРСР. Перший «кондратьєвський» цикл, який співпав у часі з періодом промислової революції, обумовив посилення концентрації господарства та населення країн Європи ще у ХІХ ст. Отже фактично кожен «кондратьєвський» цикл обумовлював пришвидшений розвиток одних територій (регіонів) і занепад інших. Від циклу до циклу регіональні відмінності загострювалися та ускладнювалися, а площі депресивних районів збільшувалися.

Циклічність розвитку регіону відбиває і теорія полюсів зростання (Ф. Перу, Ж. Будвіль, Х.Р. Ласуен), згідно якої центри економічного простору, де розміщуються підприємства лідируючих галузей, стають полюсами тяжіння чинників виробництва, оскільки забезпечують їх найбільш ефективне використання. Регіональний полюс зростання є набором галузей, що розвиваються і розширюються, розміщених в урбанізованій зоні і здатних викликати подальший розвиток економічної діяльності в районі свого впливу. Таким чином, полюс зростання можна трактувати як географічну агломерацію економічної активності або як сукупність міст, що мають в розпорядженні комплекс виробництв, що швидко розвиваються, які мають експортну орієнтацію. Полюси ростуть за рахунок імпульсів, що створюються зростанням загальнонаціонального попиту, імпульс зростання потім передається другорядним галузям.

На думку російської дослідниці І. Тургель, при аналізі розвитку території на різних просторових рівнях життєвий цикл галузей, корпора-

цій, інноваційних продуктів стає рушійною силою або, навпаки, чинником стримування позитивної динаміки життєвого циклу територіального об'єкту.

У класичній роботі "Маркетинг місць" Ф. Котлер і його співавтори виділяють декілька типів територій, що знаходяться на різних стадіях життєвого циклу:

- депресивні території, або які існують в стані хронічної кризи;
- території, що мають деякий потенціал для відродження;
- території, які мають ознаки як розквіту, так і спаду;
- території, де проходять оздоровчі перетворення (санация);
- обрані території, що продовжують притягати бізнесменів, нових жителів і відвідувачів [8].

Таким чином, циклічність є рушійною силою, яка спричиняє виникнення, посилення і нівелювання нерівномірностей регіонального розвитку. На основі проведених досліджень робимо висновок про те, що еволюція розвитку територій як соціально-суспільних систем характеризується спіральним поступальним рухом (рис. 1).

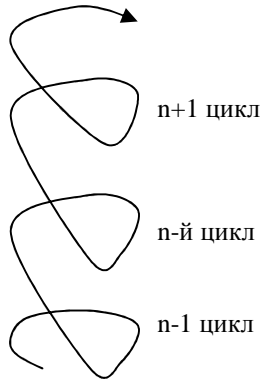

Рис. 1 – Еволюційна спіраль територіального розвитку

Кожний виток спіралі – від першої стадії до останньої – завершує існування цілої епохи в економічному розвитку території (рис. 2). При цьому, між однаковими стадіями, розділеними у часі одним чи кількома циклами, немає і не може бути повної тотожності.

Таким чином, з одного боку, існування феномену циклічного розвитку з фазами зростання і занепаду є загальним висновком дослідників економічних систем різного масштабу – світової економіки, національної економіки, галузей, територіально-галузових комплексів, регіонів,

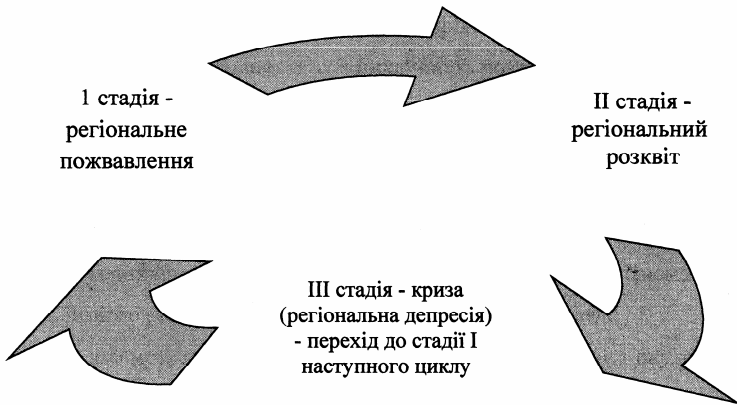

Рис. 2 – Циклічність розвитку території

великих і малих міст. З іншого боку, досі залишаються відкритими питання про рушійні сили, механізми поширення і варіанти траєкторії життєвого циклу різних об'єктів. Уявлення про рушійні сили, чинники, що обумовлюють послідовну зміну фаз життєвого циклу території, надзвичайно різноманітні. На думку ряду дослідників, цикл формується в результаті взаємодії зовнішнього середовища і базисних процесів життєдіяльності міста, пов'язаних між собою контурами позитивного і негативного зворотного зв'язку [12].

Доповнюючи і розширюючи уявлення про циклічність територіального розвитку, нам представляється можливим запропонувати наступне визначення циклу розвитку території. Цикл розвитку території – це послідовність фаз зародження, зростання, зрілості і спаду, що змінюють один одного, рушійною силою яких є циклічність розвитку функціональної спеціалізації, що забезпечує взаємодію зовнішнього середовища і основних елементів регіональної економіки. Виділення в якості головної рушійної сили циклічних змін циклічності розвитку функціональної спеціалізації, з методологічної точки зору дозволяє виявити:

- першопричини циклічності розвитку існуючого різноманіття поселень різного розміру, господарської спеціалізації і так далі;
- взаємозв'язки і елементи, що об'єднують зовнішнє і внутрішнє середовище функціонування регіону і регіональної економіки;
- механізм поширення циклічних коливань і їх впливу на основні елементи функціонування регіону і регіональної економіки, що об'єднують зовнішнє і внутрішнє середовище;
- механізм поширення циклічних коливань і ступінь їх впливу на основні елементи економіки регіону на різних стадіях життєвого циклу.

Таким чином, саме функціональна спеціалізація є інструментом включення території в зовнішнє середовище і її адекватність, з одного боку, вимогам зовнішнього середовища, а з іншого – інтересам соціуму. Нові потреби суспільства вимагають появи нових функцій в системі господарства і розселення, що у свою чергу детермінує появу нових і відмирання старих елементів регіональної економіки.

Таким чином, саме завершення життєвого циклу зовнішньої функціональної спеціалізації, що сформувалася в регіоні, є критичним моментом з точки зору визначення подальших перспектив регіонального розвитку. Перехід і протікання завершальної частини життєвого циклу відрізнятиметься для територій різних природно-кліматичних умов, з різними видами господарської спеціалізації. В той же час, цілі розробки політики санації депресивних територій, настійно вимагають обґрунтування як загальних теоретико-методологічних основ, що визначають закономірності функціонування регіонів на завершальній стадії життєвого циклу, так і конкретних методичних рекомендацій і практичних рішень по відродженню депресивних територій.

1.Анимича Е.Г., Кочкина Е.М., Тертышный А.Т. Цикличность социально-экономических процессов / Циклы // Материалы Второй международной конференции. Ставрополь: СевКавГТУ, 2000. – С. 37-44.

2.Артоболевский С.С., Иоффе Е.В., Трейвиш И.А. Цикличность и стадийность как естественные компоненты в территориальном развитии// География и проблемы территориального развития. – М.: ИГАН СССР, 1989. – С. 42-54.

3.Барановський М.О. Сільські території України: сучасний стан, еволюція концепцій, перспективи розвитку / М.О. Барановський // Географія і сучасність: зб. наук. праць Національного педагогічного ун-ту ім. М.П. Драгоманова. – К.: НПУ, 2009. – Вип. 20. – С. 17-22.

4.Герасимчук З.В., Галушак В.Л. Політика розвитку проблемних регіонів: методологічні засади формування та реалізації: Монографія. – Луцьк: Настир'я, 2006. – 248 с.

5.Долішній М.І. Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ ст.: нові пріоритети. – К.: Наукова думка, 2006. – С. 162.

6.Заставний Ф.Д. Проблеми депресивності в Україні (соціально-економічні, екологічні, демографічні): Монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 348 с.

7.Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики. – М.: Экономика, 1989. – 526 с.

8.Котлер Ф., Асплунд К., Рейн И., Хайдер Д.Маркетинг мест. СПб.: Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2005. – 376 с.

9.Портер М.Конкуренция. М.: Изд. дом «Вильямс», 2005. – 608 с.

10.Поппер К.Р. Объективное знание: эволюционный подход. М: Едиториал УРСС, 2002. – 275 с.

11.Прокопа І., Попова О. Депресивні сільські території: методичні засади визначення // Економіка України. – №8, 2007. – С. 61-70.

12.Туган-Барановский М.И. Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и ближайшие влияния на народную жизнь. – СПб., 1894. – 512 с.

13. Шевчук Я.В. Механізм санації депресивних територіальних суспільних систем в контексті формування регіональної політики. – Львів, 2004. – 63 с.

Отримано 25.10.2012

УДК 005.932:621

М.М.САЛУН, канд. екон. наук

Харківський національний економічний університет

АНАЛІТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ДЕСТИМУЛЯТОРІВ СЕРЕД ФАКТОРІВ МОДЕРНІЗАЦІЇ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Представлено результати оцінки кадрових, техніко-технологічних, маркетингових, інформаційних, фінансово-економічних та організаційно-управлінських факторів модернізації, на основі яких формулюються висновки щодо дестимуляторів показників ефективності використання існуючого ресурсного потенціалу підприємства.

Представлены результаты оценки кадровых, технико-технологических, маркетинговых, информационных, финансово-экономических и организационно-управленческих факторов модернизации, на основе которых формулируются выводы о дестимуляторах показателей эффективности использования существующего ресурсного потенциала предприятия.

In this article is presented the results of estimation of labor, technical and technological, marketing, informative, financial and economical, organizing and administrative factors of modernization. This results are the basis for forming the conclusions about the destimulyators for indexes of use efficiency of existent enterprise resource potential.

Ключові слова: ресурсний потенціал, складові ресурсного потенціалу, фактори модернізації, фактори-дестимулятори.

На сучасному етапі розвитку ринку в Україні виникає необхідність у розробці комплексу заходів, спрямованих на модернізацію ресурсного потенціалу промислових підприємств. Ситуація на промислових підприємствах переконує в необхідності дії на всі сфери діяльності силою факторів модернізації для вирішення проблем і забезпечення на цій основі якісного перетворення ресурсного потенціалу підприємств і економічного зростання. Реалізація цієї задачі багато в чому залежить від уміння управлінських кадрів ретельно готувати й обгрунтовувати прийняті рішення, в основі яких повинна лежати достовірна, повна, оперативна, поточна і прогнозна інформація, що дозволяє передбачати можливі наслідки рішень щодо модернізації ресурсного потенціалу підприємства та його складових.

Сучасні публікації щодо вивчення та оцінки факторів, які мають суттєвий позитивний або негативний вплив на процес модернізації здебільшого представляють конкурентні переваги та критичні відставання економіки України у порівнянні з провідними країнами світу [1, 3] та